

ESKİ İSTANBUL KÜTÜPHANELERİ VE BİR İSTATİSTİK

Kâmil SU

Osmanlı İmparatorluğunun geniş sınırları içinde, türlü tarihlerde sultanlar ve hayırsever kimseler tarafından cami ve medrese gibi ibadet ve eğitim merkezleriyle özel surette yaptırılan binalarda pek çok kütüphane kurulmuş ve bunların bakımı ve yönetimi için vakıflar tayin edilmiştir. Bu kütüphanelerin çoğu, hükûmet merkezi olan İstanbul'da bulunuyordu. İmparatorluğun son zamanlarında İstanbul kütüphanelerinin sayısı (65) in üstüne çıkmıştı (1).

Kütüphaneler, buralarda çalışan namuslu Hâfız-ı Kütüpler (2) tarafından yönetilir ve korunurdu. Bununla beraber, kütüphanelerimizden her zaman kitap kaybolmuş, İmparatorluğun son zamanlarına kadar değerli yazmalar yurt dışına kaçırılarak buralardaki kütüphanelere mal edilmiştir. Milli Kütüphane Genel Müdürü sayın Dr. Müjgân Cunbur kitap kaçakçılığı konusunu incelemiş ve Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni'nde «**Batiya Kaçırılan Kitaplarımız**» başlıklı değerli bir de yazı yayınlamıştır (3). Bu yazıda, İstanbul kütüphanelerinin eski basılı fihristlerini karıştıran her okuyucunun, arada bir kitapların mülâhazat hanesinde «kadimen zayı olmuştur» yazısıyla karşılaşıldığından, bugün British Museum'un ve İngiltere'nin öteki kütüphanelerinin, Bibliotheque Nationale'in ve öteki Fransız kütüphanelerinin, Vatikan ile İtalya'daki öteki kütüphanelerin, Berlin ve öteki Alman kütüphanelerinin, Lenin-grad, Upsala ve diğer Avrupa ve hatta Amerika kütüphanelerinin en değerli ve baha biçilmez koleksiyonlarının Türk ve Doğu yazmalarından meydana geldiğinden söz edilmektedir. Aynı yazıda, 1554—1562. yılları arasında Avusturya—Macaristan İmparatorluğu elçisi olarak İstanbul'da bulunan Busbeck'in dönüşünde Viyana'ya 240 kadar yazma İslâmi eserle, arabalar dolusu Yunan (Bizans) eseri götürdüğü anlatılmakta; 1672—1673 yıllarında İstanbul'da Fransız Elçiliği hizmetinde bulun-

- 1) Münif Paşa Lâyhası'nda İstanbul'daki kütüphane sayısı (40) olarak gösterilmektedir. Bak.: «Münif Paşa Lâyhası ve Değerlendirilmesi», Dr. Müjgân Cunbur, Ankara Üniversitesi D.T.C. Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: II, Sa. 2—3.
- 2) Hâfız-ı Kütüp: Eskiden kütüphanelerde memur olarak görev yapan kimselere verilen ad.
- 3) Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, 1959, Cilt: VIII, Sa. 1.

muş olan A. Galland'ın Türkiye'den satın alıp memleketine kaçırdığı kitaplarla ilgili hâtıralarına da geniş yer verilmektedir.

Yukarıda sözü edilen Avrupa ve Amerika devlet ve millî kütüphaneleri 18. yüzyıl sonları ile 19. yüzyıl başlarında kurulmuştur. Bu kitaplıkların kuruluşu ile doğu memleketlerinden ve Türk kütüphanelerinden birtakım değerli eserlerin kaçırılması olayları arasında sıkı bir ilgi bulunduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu devrinde nadir veya üstün sanat değeri olan yazma kitapların yurt dışına kaçırılması olayı tehlikeli bir hal almaya başladıktan sonra bunun önüne geçmek üzere ilgililerce birtakım girişimlerde bulunmak, tedbir almak gereği duyulmuştur. Mevcut bilgilere göre, bu hususta ilk tedbirin 18. yüzyıl başında alındığı görülmüyor. Devrin padişahı Üçüncü Sultan Ahmet tarafından İstanbul Kaymakam, Kadı ve Gümrük Emini'ne verilen bir emirle nadir ve sanat değeri olan kitapların İstanbul'dan dışarıya çıkarılması yasak edilmiştir. Emirde, İstanbul'daki Sahaflar (4) in aç gözlülükleri sebebiyle sayısız değerli kitapları memleket dışına sattıklarından, böylece bilginin sönmesine yol açtıklarından şikâyet edilmekte, ticaret kasdiyle memleket dışına kitap gönderilmesinin yasaklandığı bildirilmektedir (5). Ama, daha sonra meydana gelen kitap kaçaklığı olayları, alınan tedbirin etkili olmadığını göstermektedir.

19. Yüzyılın ikinci yarısında bir taraftan kütüphanelerimizin yönetimi bakımından ıslahat çalışmaları yapılırken (6) bir yandan da buradaki değerli ecdat yadigârlarının kaybolmasının önüne geçmek üzere yeni tedbirlere başvurulmuştur. Bu tarihlerde, kütüphanelerin yönetimiyle ilgili olarak çıkarılan bir yönetmeliğe (7) kütüphanelerden kaldırılan kitapların ödettirileceği, aynı zamanda kitap çaldıranlar hakkında Ceza Kanunnâme-i Humayunu'nun seksen ikinci maddesi gereğince işlem yapılacağı hükmü konulmuştur. Ceza Kanunu'nun söz konusu maddesinde öngörülen ceza ise, beş yıldan az olmamak üzere hapis, rütbe ve memuriyetten temelli uzaklaştırmaktan ibaretti (8). Bu ve buna benzer

-
- 4) Sahaflar : Kitap satıcılar çarşısı, İstanbul'da Bazeyit Camii arkasındadır.
 - 5) «Batiya Kaçırılan Kitaplarımız», Dr. Müjgân Cunbur, Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni Cilt : VIII, Sa. : 14.
 - 6) «Münif Paşa Lâyhası ve Değerlendirilmesi», Dr. Müjgân Cunbur, Ankara Üniversitesi D.T.C. Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt : 11, Sa. 2—3.
 - 7) «Türk Eğitiminde Teftişin Yeri ve Önemi», Kâmil Su, Sah. 89.
 - 8) 1274 (1857) yılında kabul edilen, 1292 (1880) yılında genişletilen «Ceza Kanunname-i Humayunu»nun 82 inci maddesi şöyledir : «Her kim emval ve eşya-yı miriyi nakden ve aynen sirkat ederse sirkat etmiş olduğu şey iki kat olarak kendisinden ahz-ü istirdat ve hazine-i devlete teslim olunduktan sonra beş seneden akal olmamak üzere kalebent kılınup müebbeden rütbe ve memuriyetten mahrumiyet cezası dahi hükmolunur.»

tedbirler sayesinde kütüphanelerdeki değerli yazmaların yurt dışına kaçırılması bir dereceye kadar önlenebilmiştir. Bir dereceye kadar diyoruz, çünkü, bu tedbirlerin alınmasından sonra da kütüphanelerimizden zaman zaman kitapların eksildiği görülmüştür (9). Ancak, milletce üzerine titrediğimiz bu kültür hazinelerinin korunması hususunda bugün alınan etkili tedbirler ve gösterilen özen ve titizlik memnunluk verecek derecededir. Artık kütüphanelerimizden değerli kitapların kolay kolay kaybolmasının söz konusu olmadığı rahatlıkla söylenebilir.

Şunu belirtmek isteriz ki, Osmanlı İmparatorluğu devrinde ve de Cumhuriyet devrinde kişilerin ellerinde bulunan değerli yazma kitapların yurt dışına kaçırılmasına tamamiyle engel olunamamıştır. Elleri değerli ve nadir yazma kitap bulduran meraklı kimseler veya koleksiyoncular öldüklerinde bunların mirasçılarından çoğu, ya değerlerini takdir edemediklerinden veya geçim sıkıntısına düştüklerinden bu kitapları Sahaflar Çarşısında düşük fiyatlarla satılığa çıkarmışlardır. Sahaflar çarşısına düşen değerli ve nadir yazmalardan pek çoğu da yabancılar tarafından satın alınıp memleket dışına çıkarılmıştır. Aslında, yalnız değerli yazma kitaplar değil, tarih ve sanat değeri olan her çeşit eser yabancılar tarafından satın alınıp türlü yollarla yurt dışına çıkarılmıştır. Hele 19. yüzyılda, mevzuatın yetersizliği sebebiyle eski eserlerin yurt dışına kaçırılması yürekler acısı bir hal almıştır.

Kütüphanelerin yönetimi ve buralardaki eserlerin korunması ile ilgili olarak yukarıda sözünü ettiğimiz yönetmelik (1881) tarihinde yayınlanmış olup «Kütüphanelerin Suret-i İdaresi Hakkında Talimatnâme» adını taşımaktadır. Bu yönetmeliğe kitapların korunması ile ilgili olarak konan madde şöyledir : «Hafız-ı Kütüp'ün emini bile bulunsa kütüphaneden hiç kimseye bir veçhiyle kitap verilmeyecektir. Hafız-ı Kütüpler kütüphaneden kitap verir veya çaldırır ise tazmin ile hakkında Ceza Kanunnâme-i Humayunu'nun seksen ikinci maddesi mucibince muamele olunacaktır.» Bu derece ağır bir yaptırım (müeyyide) a rağmen, yönetmeliğin yayımlandığı tarihten sonra da kütüphanelerden zaman zaman kitap eksildiği görülmüştür. Bu hususa yukarıda işaret etmiştik.

Kütüphanelerde kitap eksildiğinin, çoğunlukla şikâyetler ve genel sayımlar sonunda farkına varılırdı. Nitekim, yukarıda sözü edilen yönet-

9) 1323 (1907) yılında Nurosmaniye Kütüphanesi'nde (136) yazmanın eksik olduğu tespit edilmiştir. 1886 yılında Ayasofya Kütüphanesinden (7) kitap ve Murakkaat'ın, 1327 (1911) yılındaki bir sayımda da (8) yazmanın çalınmış olduğu görülmüştür. Bunlar arasında eşi az bulunur değerler vardı. Bak. «Batıya Kaçırılan Kitaplarımız», Dr. Müjgân Cunbur, Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, 1959, Cilt : VIII, Sah. 15.

meliğin yayımlanmasından sonra Şehramaneti (10) nden Maarif Nezaret-i (Milli Eğitim Bakanlığı) ne yazılan bir yazıda, «bazı kütüphanelerdeki kaybın meydana çıkarılması için isimleri bilinen kütüphanelerin Hafız-ı Kütüpleri'nin Teftiş ve Muayene Encümeni'ne» gönderilmelerinden sözedilmektedir (11).

Yukarıda sözünü ettiğimiz yönetmeliğin yürürlüğe girmesinden yirmibeş yıl sonra çıkarılan bir Meclis-i Kebir-i Maarif (12) kararında da, İstanbul kütüphanelerindeki kitapların korunması hususunda o zamana kadar alınmış olan tedbirlerin yetersizliğinden, kitap kaçakçılığından yakınılmakta ve bu konuda yeni bazı tedbirler ileri sürülmektedir (13). Karardan anlaşıldığına göre, bu tarihte kitap kaçakçılığı, devrin Bakanlar kurulunda ele alınacak kadar hassas bir konu niteliğini kazanmıştır. Kararın özelliği de budur. Kültür değerlerimizin benimsenmesi, korunması fikir ve hareketinin tarihi gelişmesini göstermesi bakımından kararın ayrı bir önem taşıdığı kanısındayız. Bu sebeple kararı, dil bakımından sadeleştirilmiş şekliyle yayınlamakta yarar bulunduğunu düşündük. Karar şöyledir :

10) Eskiden İstanbul Belediyesine bu ad verildi.

11) Şehremaneti Mektubi Kalemî : 14,

Maarif Nezaret-i Celilesine, Devletlü Efendim Hazretleri.

Bazı kütüphanelerdeki zayıfın zahire ihracı zımında malûmu'lesâmi kütüphaneler Hafız-ı kütüphanelerinin Teftiş ve Muayene Encümeni'ne izamlarına dair Makam-ı Âli-i Nezaretpenahilerinden meb'us 8 Cemaziyelâhır 99 tarihli tezkere-i âliye üzerine keyfiyet icabeden daire-i Belediye müdüriyetlerine iş'ar kılınmıştı. Bu bapta Dokuzuncu Daire-i Belediye Müdüriyeti Behiyesinden meb'us tezkere mucibince keyfiyet 26 Cemaziyelâhır 99 tarihinde cevaben arz ve iş'ar olduğu gibi bu kerre dahi Altıncı Belediye Daire Müdüriyeti'nden varid olan cevapta Kasım Paşa'da kışla derununda vakı camii şerifte bulunan bir adet Hafız-ı Kütüp Efendi Encümen-i mezkûre izam kılındığı izbar olunmağla ve devair-i saireden gelecek cevapların arz olunacağı derkâr bulunmağla olbapta emr-ü ferman... 1 Mayıs 298.» Mülga Maarif Nezaret-i Arşivi.

12) Meclis-i Kebir-i Maarif : Maarif-i Umumiye Nezaret-i (Milli Eğitim Bakanlığı) nin danışma organı durumunda olan ve Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile kurulan Bütük Meclis-i Maarif sonradan Meclis-i Kebir-i Maarif adıyla kadrosu ve yetkileri zaman zaman daraltılıp genişletilerek, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam etmiştir. Meclis-i Kebir-i Maarif ilmi ve idari olmak üzere iki daireye ayrılıyordu. Bu dairelerden herbiri kendilerine ait işlerde Başkanlarının idaresinde ayrı ayrı toplanmakla beraber müsterek hususlarda genel kurul halinde bir araya gelip tüzük ile gösterilen işleri yaparlardı. Maarif Meclisleri, Müze, Kütüphane ve Matbaalar (Basımevleri)nin özlük işleriyle meşgul olurlar, Maarifle ilgili tahkikat muhakemeleri yaparlardı, Maarif bütçeleri ile Maarife ait nizamname tasarılarını hazırlayarak Genel Kurul'a sunarlardı. Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi bir Bakış, Faik Reşit Unat, Sah. 25.

13) Mülga Maarif Nezaret-i Arşivi.

«Kütüphanelerde bulunan Kütüb-ü nefise-i İslâmiye'nin iyi halde korunması sebeplerinin bulunması Padişah emri (Şerefsadır olan irade-i seniye-i Hazret-i Hilâfetpenahi) gereği bulunmasından ötürü Bakanlar Kurulu (Meclis-i Mahsus-u Vükelâ)nca yapılacak müzakereye esas olmak üzere Dersaadet (İstanbul) te ne kadar kütüphane ve kütüphanelerde ne kadar kitap bulunduğunun ve bunların iyi halde korunması ve kaybolmasının önlenmesi için ne gibi tedbir alınması gerekli olduğunun etraflıca soruşturularak ve düşünülerek çabucak meydana çıkarılması Başbakanlık (Sadrazamlık) tezkeresinde emir buyurulmuştur. Meclisimizce bu hususta yapılan soruşturmada anlaşılmıştır ki, bütün kütüphanelerimiz ile bunlarda bulunan güzel İslâmî kitapların bir defteri düzenlenmek üzere bundan aşağı yukarı yirmi beş yıl önce taraf taraf memurlar görevlendirilip gönderilerek iki yıla yakın bir süre içinde kırk sekiz kütüphanenin defterleri düzenlenip bastırılmış ve sekiz yıl önce Evkaf-ı Humayun Nezaret-i Celilesi (Vakıflar Bakanlığı) ile Yüksek Bakanlıkları makamından görevlendirilen kişiler tarafından da Kütüphaneler teftiş ve bunların ıslahı gerekleri hakkında bazı tedbirler ve düşünceler arz olunmuş ise de sözü edilen defterlerde mevcut kitapların gerekli belirli nitelikleri uygun şekilde anlatılıp tanıtılmadığı gibi bazı eksikliklere de rastlandığından ve teftişler de üstünkörü yapıldığından kütüphanelerin bugünkü durumu ile mevcut kitapların sayısını ve bunların benzerleri ile değiştirilebilmelerine engel olacak surette ayırt edilmelerine yarayacak, özel nitelikleri kayıtlı mükemmel defterler elde bulunmamaktadır. Bu şekilde mükemmel bir defter düzenlenmesi, elde bulunan araçların yeterli olmamasından ötürü yine iki yıl kadar bir zaman ister. Oysa -ki, bu, Bakanlıklarınca bilindiği üzere bazı tereke (miras eşyası) lerin yazımı sırasında veya Sahhaf Çarşısı'nda ve bazan da gümrüklerden geçirilen kişisel eşya arasında kütüphanelere ait islâmî güzel sanat eserleri çıkmakta olup bu da kütüphanelerde hırsızlık olduğuna açıkca delil olduğuna ve bazı kütüphanelerin binaları ve dolapları onarılmaya muhtaç bulunduğu gibi hafız-ı kütüpler ve öteki kütüphane hizmetlileri de aylıklarının az olmasından ötürü geçim için birkaç iş birden üzerlerine almak zorunluğunda bulunarak kitapların iyi korunmasına gerektiği biçimde özenmediklerinden ötürü İslâmî güzel sanat eserleri günden güne perişan ve yok olduğundan kütüphanelerde mevcut sözü geçen kutsal eserlerin gerek çalınmaktan ve gerek harap olmaktan korunması ve kütüphanelerin devir ve teftiş usulünün acele bir sağlam şekle döndürülmesi gerekli bulunmaktadır. Bu konuda hatırmıza gelen tedbirlere gelince, kütüphanelerden sultanların kurdukları Fatih, Bayezit, Ayasofya, Nuruosmaniye ve başka daha birkaç kütüphane bir dereceye kadar mamur ve devamlı hâfız-ı kütüpleri olup disiplin altında bulundurulmakta iseler de bunlar dışında diğerlerinin harabe yüz tutmuş,

karışık ve perişan halde kaldıkları yakinen bilinmekte olup ancak gerektiği kadar harcama ile onarım, genişletme, yenileme ve ıslahı sebepleri tamamlanmış olsa bile bunların sapa yerlerde bulunması okuyucuları faydalanmaktan yoksun bıraktığı gibi hademe ve koruyucularının geçimlerini sağlayacak aylık ödeneğin yok denecek bir sınırdaki bulunması da çoğu zaman kütüphanelerin kapatılması sonucunu vererek içlerinde muhafaza edilen az bulunan kitaplar git gide çürüyüp yok olmak gibi esef verici bir durumda kalmakta olmasından ötürü böyle sapa ve okuyuculara uzak yerlerde bulunan kütüphanelerdeki kitapların kanunî bir sakınca bulunmadığı takdirde okuyuculara yakın olan Fatih, Bayezit, Ayasofya ve Üsküdar'da uygun yerlerde Yüce Halifenin büyük eserlerine bir şükran katkısında bulunulmak üzere birer Umumi Kütüphane yapılarak sözü geçen kitapların vakıf edenler adına hücre ve dolaplara nakledilip oralara konulması ve kütüphanelerin idaresi Yüksek Evkaf-ı Humayun Nezareti (Vakıflar Bakanlığı) ve yüksek Nezaretleri (Bakanlıkları) arasında müşterek olup bu da düzenli bir yönetimi sağlayamadığından gerek büyük Sultanlar kütüphaneleri (Selâtin-i İzam Kütüphaneleri) ve gerek bu eserlerin nakledildiği kütüphaneler ödeneği, aylık ve yıllık muayyenat (14) Evkaf-ı Humayun Nezaret-i Celilesi ile birleştirilip meydana gelecek paranın bunlarda kullanılacak Hafız-ı Kütüpler'e yetecek kadar aylıklar tahsis edilmek ve verilmek ve onarımlarına harcanmak üzere Nezaret-i Celilerine (Yüksek Bakanlıklarına) devir ve teslimi ve bu kütüphanelerin düzenli ve rabıtalı işlemesi bakımından yapılması gereken girişimlerde bulunmak ve kütüphaneler müfettişlerine müracaat edilebilmek ve her kütüphanenin mükemmel birer defteri ve kullanılan Hafız-ı Kütüpler'in de birer sicili bulunmak ve bu suretle kütüphaneler sürekli denetim altında bulundurulmak üzere bir de kütüphaneler idaresi kurularak müdürlüğünün Meclis üyelerinden bir uyununa ek görev olarak verilmesi ve Nezaret-i Celileri bölümlerinde kullanılan kâtiplerden uygun görülenlerin ayrılarak yanına verilmesiyle maksadın sağlanabileceği ve mümkün olabileceği düşünülmüş ve yukarıda sözü edilen kütüphanelerin isimlerini ve içlerinde muhafaza edilmekte olan kitapların sayısını ve Hafız-ı Kütüp'lerinin sayılarını, maaş ve muayyenatlarının miktarını gösteren vaktiyle düzenlenen defterin bir örneği eklenerek takdim kılınmış olmakla bu arz edilen husus Yüksek Makamlarınca da uygun bulunduğu takdirde keyfiyetin karşılık olarak Bab-ı Âli Canib-i Samisi (Başbakanlık) ne arz edilmesi Nezaret-i Celileri (Yüksek Bakanlıkları) takdirine kalmıştır. Olbapta.»

14) Muayyenat : Hafız-ı Kütüplere aylıklarından başka Fodla denilen imaret ekmeği de verilirdi. Meselâ, Aşir Efendi Kütüphanesinde dört hafız-ı Kütüp vardı. Bunların aylıklarından başka üç ve ikişer çift fodla tayınları vardı. Bu tayına (Muayyenat) denirdi.

Yukarıda söz konusu edilen Meclis-i Kebir-i Maarif kararının yer aldığı dosyada İstanbul kütüphanelerinde genel sayım ile ilgili bir de cetvel bulunmaktadır. Cetvelde, hangi tarihte düzenlendiğini gösteren bir kayda rastlanmamış ise de, aynı dosyada saklanmış olduğuna göre, bunun da kararın verildiği 1323 (1907) tarihinde düzenlenmiş olması gerekir. Bu sayım cetvelinde, kütüphanelerin ve kurucularının adları, kuruluş tarihleri ve herbirinde kaç kitap bulunduğu açıklanmaktadır. İstanbul kütüphanelerinde 1907 tarihinden önceki ve sonraki devirlerde kitap mevcudları hakkında kıyaslamalar yapma imkânı vermesi bakımından bu sayım cetvelinin değeri bulunduğu kanısındayız.

Sözünü ettiğimiz Meclis-i Kebir-i Maarif kararında da açıklandığı üzere Sultan II. Abdülhamid'in emriyle İstanbul kütüphanelerinin birer defterini düzenlemek üzere aşağı yukarı, karar tarihinden yirmibeş yıl önce komisyonlar kurulmuştur. Bu komisyonların iki yıl süren çalışmaları sonunda kırk sekiz kütüphanenin defteri düzenlenmiş, daha sonra da bu defterler bastırılmıştır. Milli Kütüphane uzmanlarından sayın İsmet Binark tarafından hazırlanıp Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü'nce çıkarılmakta olan derginin 1966—1969 yıllarına ait sayısında yayımlanan «Türkiye Kütüphanelerindeki Yazmalar Hakkında Yerli—Yabancı Kaynaklar Bibliyografyası» adlı araştırma yazısında bu defterlerin bir kısmının adı, basıldıkları basımevleri ve baskı tarihleri açıklanmaktadır. Bu defterlerdeki kitap sayıları ile yirmi beş yıl sonra yapılan bir sayımla ilgili sözünü ettiğimiz cetveldeki sayılar karşılaştırıldığı zaman bazı kütüphanelerde kitapların eksilmiş, bazılarında artmış olduğu, çoğunda ise kitap sayısında değişiklik bulunmadığı görülüyor. Demek oluyor ki, birtakım tedbirler alınmış olmasına rağmen, 1907 tarihine kadar kütüphanelerden kitap kaybolmasının tamamen önüne geçilememiştir.

1323 (1907) tarihinde düzenlenen sayım cetvelinde İstanbul'daki kütüphanelerin sayısı (65) olarak gösterilmektedir. Cetvelde, Kasımpaşa Kışlası Camii'ndeki kütüphane ile Balat'ta Ferruh Kethuda Camii'ndeki kütüphanenin adları geçmemektedir. Oysa, Şehramaneti Mektubî Kaleminden (Özel Kalem) Maarif Nezaretine (Millî Eğitim Bakanlığı) yazılan yazılarda Kasımpaşa'da Kışla içindeki camide (15) ve Balat'ta

- 15) «Kütüphaneler Müfettişlerinden Salih Efendi'nin işbu müzekkeresinde beyan olunan kütüphanelerden Kasımpaşa'da kışla derunundaki kütüphanenin vaktiyle Evkaf-ı Humayun Nezaret-i Celilesi'nden alınan defter-i mahsusunda kayıtlı bulunup yalnız kütüb-ü asliye ve mevcude arasındaki noksanın ve kayıtları mezkûr defterde bulunmayan üç kütüphane mevcudunun zahire ihracı için tahkikat-ı mükemmele icra ve hazıl edilerek netice-i sahibesi üzerine malûmat itasiyle beraber Hafız-ı Kütüpleri'nin Encümenine gönderilmeleri lüzumunun mensup oldukları devair-i Belediye riyasetlerine tavsiye ve inbası hakkında...» Mülga Maarif Nezareti arşivi.

Ferruh Kethuda Camii'nde (16) birer kütüphane bulunduğundan söz edilmektedir. Bunlardan Ferruh Kethuda Camiindeki kütüphanenin akıbetini yazıdan öğrenmekteyiz. Yazıda belirtildiğine göre, bu kütüphanenin «Kitap dolabında bulunan bir miktar fersuda kitab»ı Maarif Nezaretinden ve Evkaftan (Vakıflardan) gelen iki memur tarafından alınarak Millî Eğitim Bakanlığına götürülmüştür. Kasım Paşa Kışlası Camiindeki kütüphaneye gelince, bunun akıbetinin ne olduğunu tespit edemedik. Demek oluyor ki, türlü tarihlerde kütüphanelerden kitaplar eksildiği gibi, ihmaller yüzünden bazı kütüphaneler de tasfiyeye uğramıştır.

1323 (1907) tarihli sayım cetvelinde kayıtlı bulunan (65) kütüphanenin adları ile bunlarla ilgili bilgiler, cetveldeki sıraya göre, aşağıya çıkarılmıştır :

Kütüphanenin Adı	Kurucusu	Kuruluş tarihi ve semti	Kitap sayısı
Ayasofya	I. Sultan Mahmut Han Hazretleri	1152 (1739) Ayasofya Cami-i şerifinde	5300
İsmihan Sultan	İsmihan Sultan Haz.	990 (1582) Eyüp'te Şehit Mehmet Paşa Kurrahanesinde (17).	441
Esat Efendi	Nakıb-ül-Eşraf Merhum Esad Efendi.	1262 (1845) Yerebatan'da	3943
Esat Efendi	Şeyhülislâm Esad Efendi	Çarşamba'da medrese derununda Murat Molla Kütüphanesine naklolunmuşur.	187
İsmail Ağa	Kalkandelenli İsmail Ağa	Fatih'te Ayak Kurşunlu medresesinde	188
Emirhoca Ke-mankeş	Nurbanu Sultan	991 (1583) Üsküdar'da Valide-i Atik Cami şerifinde	826
Enderun-u Humayun	Sultan Ahmet Han-ı Salis Hazretleri	1131 (1718) Enderun-u Humayun'da	3515

16) «...bu kerre mezkûr İkinci Daire müdüriyetinden varid olup merbutu bulunan iki kit'a varaka-i memhure ile beraber mehfufen takdim kılınan 25 Mayıs 98 (1880) tarihli tezkere-i cevabide Palat'ta Ferruh Kethuda Cami-i şerifindeki kitap dolabındaki bir miktar fersude kitaplar Nezaret-i Celileleri ile Evkaf-ı Humayun'dan gelen iki efendi tarafından bil-ahz Nezaret-i Celileleri'ne götürüldüğü ve Ayvansaray'da kütüphane olmadığı mahallesi tarafından ilm-ü haber münderecatından anlaşıldığı gösterilmiş ve şu hale nazaran mezkûr kütüphaneler hakkında tahkikat-ı lâzime icrasına mahal kalmayıp...» Mülga Maarif Nezareti arşivi.

17) Kurrahaneciler : Kuran-ı Kerim okunan yer.

Kütüphanenin Adı	Kurucusu	Kuruluş tarihi ve semti	Kitap sayısı
Aksaray	Pertevniyal Valide Sultan	1288 (1871) Aksaray Cami-i şerifinde	829
İbrahim Paşa	Damad-ı Cedid İbrahim Paşa	1132 (1719) Şehzadebaşında medresesinde	1175
Eyup Cami-i Şerifi	Fatih Sultan Mehmet Han Hazretleri	Eyüp Cami-i Şerifinde	204
Beşir Ağa	Darıssaade Ağası Hacı Beşir Ağa	1158 (1745) Bâb-ı âli civarında cami-i şerifte	690
Beşir Ağa	Darıssaade Ağası Hacı Beşir Ağa	1151 (1738) Eyup'ta Baba Haydar mahallesinde Darülhadişte (18)	209
Bayram Paşa Türbesi	Sadr-ı Esbak Bayram Paşa	1048 (1638) Haseki'de	13
Carullah Veli-yüddin Efendi	Meşahir-i Ulemadan Carullah Veli-yüddin Efendi	1147 (1734) Fatih'te mahall-i mahsustan Kütüphane-i Umumiye naklolunmuştur.	2134
Çorlulu Ali Paşa	Sadr-ı Esbak Çorlulu Ali Paşa	1120 (1708) Divanyolu'nda medresede	455
Çelebi Abdullah Efendi.	Birgivi'li Abdullah Ağa	1233 (1817) Kadı Çeşmesinde mahall-i mahsusunda	405
Hâlet Efendi	Merhum Mehmed Said Hâlet Efendi	1244 (1828) Galata Mevlevihanesi'nde	1090
Hasan Paşa	Bahriye Nazır-ı Esbaki Hasan Hüsnü Paşa	1312 (1894) Eyüp'te Bostan İskelesinde	1169
Hekimoğlu Ali Paşa	Sadr-ı Esbak Hekimoğlu Ali Paşa	1145 (1732) Davud—Paşa civarındaki cami-i şerif kurbunda	946
Hamidiye	Sultan Hamid Han-ı evvel Hazretleri	1194 (1780) Bahçekapısı'nda medresede	2252
Hüsrev Paşa	Sadr-ı Esbak Hüsrev Paşa	1270 (1853) Eyüp'te Bostan İskelesinde	934
Darülfünun	Hükümetce tesis edilmiştir	1325 (1909) Darülfünun'da	3600
Darülmesnevi	Şeyh Murad Efendi	1260 (1844) Çarşamba civarında Darülmesnevi'de	595
Düğümlü Baba	Vecihi Paşa zade Kemal Paşa	1303 (1885) Sultanahmet civarında Düğümlü Baba türbesinde	619
Ragıp Paşa	Sadr-ı Esbak Ragıp Paşa	1176 (1762) Koska'da	1641

18) Darülhadis : Hadis ve bilgilerinin öğretildiği yer.

Kütüphanenin Adı	Kurucusu	Kuruluş tarihi ve semti	Kitap sayısı
Rüstem Paşa	Sadr-ı Esbak Rüstem Paşa	958 (1551) Mahmutpaşa civarında medresede	560
Sultan Ahmet	Sultan Ahmet Han-ı evvel hazretleri	1028 (1618)) Sultan Ahmet Cami-i şerifinde	107
Sultan Ahmet Medresesi	Bazı eshab-ı hayrat tarafından	1285 (1868) Sultan Ahmet Medresesi dershanesinde	590
Süleymaniye	Sadr-ı Esbak Bahir Köse Mustafa Paşa	1165 (1751) Süleymaniye cami-i şerifinde	1160
Selimiye	Pertev Paşa	1221 (1806) Selimiye Dergâh-ı şerifinde	655
Selim Ağa	Matbah-ı Amire Emni Elhaç Selim Ağa.	1196 (1781) Üsküdar'da Atlama Taş-ı'nda	1382
Sinan Paşa	Fatih-i Yemen Sinan Paşa	1004 (1595) Divan Yolu'nda türbesinde	115
Servili Medrese	Kasap Başı Mustafa Ağa	Fatih civarında medresede	358
Saliha Hatun	Saliha Hanım Binti Ebezade	Saliha Hatun Mektebinden Murat Molla Kütüphanesi'ne naklolunmuştur.	172
Şehit Ali Paşa	Sadr-ı Esbak Şehit Ali Paşa	1172 (1758) Şehzade civarında Kemer Altında	2820
Şehzade	Şehzade Sultan Mehmet	955 (1548) Şehzade Cami-i şerifinde	1077
Aşir Efendi	Reis-ülküttap Mustafa Aşir Efendi	1154 (1741) Bahçekapısı'nda Sultan Hamam'da	2264
Atıf Efendi	Defterdar Mustafa Atıf Efendi	1104 (1692) Şeyh Vefa kurbunda	2857
Amcazade Hüseyin Paşa	Sadr-ı Esbak Hüseyin Paşa	1168 (1754) Şehzadebaşı'nda mahall-i mahsustan Kütüphanesi U-mumi'ye naklolunmuştur.	535
Fatih	Sultan Mahmut Han-ı evvel Hazretleri	1155 (1742) Fâtih Cami-i şerifinde	6614
Feyziye	Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi	1112 (1700) Fatih civarında medresede	2190
Fevziye	Mehmet Raşit Efendi	1268 (1851) Koca Mustafa Paşa'da Fevziye Dergâhı'nda	969
Fındıklı	Kazasker Molla Çelebi Mehmet Efendi	998 (1589) Fındıklı Cami-i şerifinde	172

Kütüphanenin Adı	Kurucusu	Kuruluş tarihi ve semti	Kitap sayısı
Kara Mustafa Paşa	Sadr-ı Esbak Merzifonlu Kara Mustafa Paşa	1092 (1681) Divanyolu'nda medresede	496
Kılıç Ali Paşa	Debbağzade Hafız Elhaç İbrahim Efendi	1219 (1804) Tophane'de	1067
Kuyucu Murat Paşa		1020 (1661) Türbesinden Kütüphane-i Umumi'ye naklonulmuştur.	21
Köprülü	Sadr-ı Esbak Köprülü Mehmet Paşa	1072 (1661) Divanyolun'da	3118
Kütüphane-i Umumi	Hükümetce tesis olunmuştur	1299 (1881) Bayezit meydanında	24500
Gülnuş Valide Sultan	Gülnuş Valide Sultan Hazretleri	1122 (1710) Üsküdar'da Valide-i Cedid Cami-i şerifinde	126
Lâleli	Sultan Selim Han Hz.	1217 (1802) muhterik Lâleli medresesinden Ragıp Paşa Kütüphanesi'ne naklonulmuştur.	3864
Mehmet Ağa	Tayfur Ağa	1272 (1855) Çarşamba'da Mehmet Ağa Cami-i şerifinde	202
Mahmut Paşa	Sadr- Esbak Mahmut Paşa-yı Veli	Mahmut Paşa Medresesi'nden Nur Osmanîye Kütüphanesi'ne naklonulmuştur	518
Murat Molla	Damadzade Murat Efendi	1189 (1775) Çarşamba'da Murat Molla dergâhı'nda	2276
Mesih Paşa	Mehmet Mesih Paşa	1000 (1591) Eski Ali Paşa Cami-i şerifinde	83
Mustafa Efendi	Reis-ülküttap Elhaç Mustafa Efendi	Musalla Medresesin'den Ragıp Paşa Kütüphanesi'ne naklonulmuştur	178
Müze	Hükümetce tesis olunmuştur	1306 (1888) Müze-i Osmanî'de	15260
Mihrişah Sultan	Mihrişah Valide Sultan	1215 (1800) Eyüp Cami-i şerifinde	727
Nurosmaniye	Sultan Osman Han-ı Salis Hazretleri	1169 (1755) Nurosmaniye Cami-i şerifi	5053
Veliyüddin Efendi	Şeyhülislâm Veliyüddin Efendi	1182 (1768) Bayezit Cami-i şerifinde	3484
Yahya Tevfik Efendi	Nakbüleşraf Mehmet Sıddık Efendi	1245 (1829) Yeni Çeşme'de medresede	492

Kütüphanenin Adı	Kurucusu	Kuruluş tarihi ve semti	Kitap sayısı
Yahya Efendi Türbesi	Merhum Hacı Mahmut Efendi	1319 (1901) Beşiktaş'ta Yahya Efendi Türbesinde	6949
Yenikapı Mevlevihanesi	Merhum Nafiz Paşa	1267 (1850) Yenikapı haricinde	1004
Yeni Medrese	Kalkandelenli Hacı Mehmet Ağa	1286 (1869) Çarşamba Pazarı'nda medresede	259
Yeni Cami	Sultan Ahmet Han-ı Salis Hazretleri	1137 (1724) Yeni Cami Türbesi'nde	1544
Yıldız	Sultan Abdülhamit Han	1299 (1881) Yıldız Bahçesinde	26766